

Uliana Sharpe

University of Warsaw, Poland

ORCID: 0000-0002-0329-2155

Травма Шоа в мемуарах Марти Горен (Вінтер) Донечка, про яку ми завжди мріяли. Історія Марти

Shoah's Trauma in the Memoirs of Martha Goren (Winter) *The Daughter We Have Always Dreamed of. Martha's Story*

Abstract

In this paper, the author emphasises that the events of the twentieth century, in particular the Holocaust, are (post) traumatic not only for a particular nation but for humanity in general. Any denials only confirm the deep collective and cultural footprint of the horrific experience the mankind has gone through. An attempt is made here to analyse the memories of Martha Goren (Winter) by using the psychological concepts of M. Hirsch, C. Caruth, J. Lacan, D. Laub, R.J. Lifton, D. Taylor, Sh. Felman, S. Freud. The author, who was born in Chortkiv in 1935 in the family of a Jewish lawyer and pharmacist, tells the readers of her experience in the face of horrors of the Holocaust. According to the article's author, the writing is one of the most effective ways to find release because the victim's becoming the author enables her to distance herself from the experiences as she contemplates a time of horrific events. By using the technique of exact writing, Martha Groen avoids descriptions of her own feelings and emotions. Thus, one of the important post-traumatic stress disorder symptoms is a defence mechanism that shuts down an emotion (the so-called numbness effect). A number of problems that the Jewish girl has encountered in her life are identified in the text: self-identity problems, the survivor syndrome, and the post-traumatic stress disorder. All of these collective and cultural traumas overlapped and amplified each other.

Keywords: Holocaust, trauma, traumatic experience, autobiographical memory, postmemory, PTSD, Martha Goren (Winter).

Історичні події ХХ століття вплинули не тільки на життя людства, але й спосіб мислення, психіку, викликали катастрофічні проблеми адаптації до повсякденного життя. Пережитий досвід приніс величезну кількість свідчень про жахливі та нелюдські вчинки тоталітарних ідеологій, що спустошили Європу й світ не лише в географічному плані, але й у психічному та ментальному.

Попри численні дослідження присвячені темі Шоа, все ж ця проблематика та її травматичні ефекти й наслідки в українському просторі здаються віддаленими та неактуальними. Однак Голокост – це не «десь далеко» і не «не про нас», насправді ж, ці події є (пост)травматичними не тільки для однієї нації, а будь-які заперечення чи відгородження лише підтверджують глибокий колективний й культурний відбиток жахливого досвіду на українське суспільство. Як писав Зигмунд Бауман, що Голокост не являється суто «єврейською трагедією», адже цей злочин був здійснений у нашому раціональному суспільстві, на злеті культурних досягнень гуманізму, і власне тому це проблема і трагедія всього сучасного суспільства, культури і цивілізації¹.

Слушно зауважила американська дослідниця *trauma studies* Кеті Карут про замовчування навколо теми Голокосту:

Оскільки ці події є травматичними, вони можуть почасти визначатися саме такими, які неможливо одразу прийняти: у такий спосіб цей досвід відкладається, розщеплюється, або стає предметом соціального і політичного заперечення².

У рамках психоаналізу вже склалося чимало дефініцій травми. Етимологічно слово походить з *грецької* і означає пошкодження, поранення, рану. Однак хотілося б виокремити визначення,

---

¹ Z. Bauman, *Aktualnost kholokosta*, red. S. Kastalskij, M. Rudakov, Yevropa, Moskva 2010, s. 237–243.

² *Pochuty travmu. Rozmovy z providnymy spetsialistamy z teorii ta likuvannia katastrofichnykh dosvidiv*, interv'iu provela C. Caruth, pereklad z ang. K. Dysy, Dukh i Litera, Kyiv 2017, s. 13.

яке запропонувала Кеті Карут перефразувала – «рана, яка вразила розум»³.

У даній статті маємо на меті проаналізувати маловідому історію Марти Горен через призму психологічних концепцій, а також продемонструвати колективну травму єврейського народу на прикладі особистісної травми дівчинки, спробуємо виокремити і описати їхній характер, походження та простежити шляхи подолання травми.

Варто підкреслити, що метою статті аж ніяк не є літературознавча оцінка текстів, у даному випадку для нас важливішими являються *несвідомі історичні свідчення*⁴ Марти Горен та спроба їхньої інтерпретації під кутом психоаналізу. В основу аналізу лягли праці М. Гірш, К. Карут, Ж. Лакана, Д. Лауба, Р.Д. Ліфта, Д. Тейлора, Ш. Фелмана, З. Фройда та ін.

Книжка «Донечка про яку ми завжди мріяли. Історія Марти» – це спогади Марти Горен (Вінтер), яка народилася 1935 р. у Чорткові, тоді на території Східної Польщі, у єврейській сім'ї адвоката та фармацевтки.

У своїх текстах авторка відкриває перед читачем пережиті жахи Голокосту. Варто відзначити, що лише у похилому віці, у 80 років, Марта набралася мужності записати свою історію. Адже, для того, щоб заговорити на тему колективної чи особистісної травми та її наслідків, потрібно, щоб минув час. Жертвам насилля зазвичай найскладніше дається проговорення пережитого травматичного досвіду, складність полягає ще й у браку цілісності образу – гештальта – того, що пережито, але не розказано. Марта Горен обрала один із найефективніших шляхів до звільнення, адже розповідь несе катарсисну терапевтичну дію, жертва стає автором і має змогу дистанціюватися від катастрофи.

Авторка дуже тепло згадує свою сім'ю та той короткий період щасливого дитинства, описує прогулянки з батьком Чорним

³ Ibidem, s. 15.

⁴ Термін вжила К. Карут слідом за американською культурологією Шошаною Фелман.

лісом, містом. Варто відзначити, що у книжці вміщені фотографії з родинного архіву, які збереглися.

Коли дівчинці виповнилось чоти роки, розпочалася Друга світова війна, саме від цього моменту Марта впритул познайомилася з усіма її наслідками: «Наше місто, Чортків, зайняла Червона Армія. У ці дні дідусь, бабуся, Луня, а також я із батьками залишили наше помешкання на вулиці Ринок»⁵.

Важким потрясінням і одним із найскладніших травматичних подій для Марти була розлука з мамою (сепарація за Дж. Боулбі⁶), яка спершу переховувала дівчинку в підвалі аптеки, де навчала читати і писати, та згодом і це місце стало досить небезпечним, тож дівчинку вирішили відправити до Варшави: «Я розсердилась і сказала, що мати, котра любить свою доньку, ніколи б так не вчинили, не відправила б донечку світ за очі з незнайомкою». Мама стомлено відкинулася на ліжко і пробурмотіла: «Коли не залишається вибору, саме так вона б і вчинила»⁷.

Аналізуючи стосунки авторки з мамою, можна відмітити, що між ними панували міцна і тепла прив'язаність. Образ матері є центральним і наскрізним у тексті: «У мене був найкращий наставник та друг – моя мама»⁸. Мама у підвалі навчала дівчинку читати, писати, малювати, а також орієнтуватися на годиннику з римськими цифрами і без них. Саме тому особливими для Марти були мамині слова-орієнтири, за які дівчинка буде триматися до кінця війни, щоб вижити:

Щоранку мама повторювала важливі правила: будь чемно, усміхайся, і тебе полюблять, слухайся старших, багато допомагай. Якщо я затримаюсь, а ти дуже сумуватимеш за мною, плач у подушку, тихенько, аби ніхто не чув⁹.

⁵ *Donechka pro yaku my zavzhdy mriialy. Istoriiia Marty*, adaptovano N. Morhenshtern, pereklad A. Stepanenko, Iad Vashem, Instytut pamiaty zhertv Holokostu ta heroiv oporu, Kyiv 2016, s. 6.

⁶ Cf. J.M. Bowlby, *Pryviazannost*, [http://nkozlov.ru/library/psychology/d4590/\[06.10.2019\]](http://nkozlov.ru/library/psychology/d4590/[06.10.2019]).

⁷ *Donechka pro yaku my zavzhdy mriialy...*, s. 32.

⁸ *Ibidem*, s. 30.

⁹ *Ibidem*, s. 34–35.

А головне правило: відтепер вона повинна стати Кристиною Гриневич, католичкою та сільською дівчиною.

Пізніше Марту вивезли до Варшави та прихистили у родині Шульців, яка до війни проживала у Чорткові. Від тоді дитина «стерла з пам'яті Марту, дедалі більше ставала Кшисею»¹⁰. Про цей ефект писав американський психіатр Джей Ліфтон, він розробив теорію подвійної ідентичності, згідно з якою екстремальна травма створює друге «я», щоб вижити¹¹. Тобто дитина чітко усвідомлювала, що це не гра, а втілення у іншу особу – напрочуд важливе завдання та у неї немає права схибити. Дівчинка стала настороженою і уважною до кожної дрібниці, старанною до перфекціонізму, за цим усім стояв захисний механізм та страх смерті:

Я вирішила показати що Кристина Гриневич – віддана католичка, опустилася на коліна ще при вході (костелу) і так пройшла до вівтаря. Вже вдома пані Чаплінська помастила мої роздерті коліна маззю і повісила на шию кулон з Матінкою Божою¹².

Навіть тоді, коли десятилітню дівчинку два дні допитували нацисти, вона не видала себе справжню:

Мене залишили одну в кімнаті на цілий день. Зранку поліцейський повернувся і приніс палку ковбаси. Він сказав, якщо я зізнаюсь, що я єврейка – він дасть мені поїсти. Я не їла два дні... хоч і голодна я не насмілилась навіть глянути на їжу¹³.

На цьому випробовування не закінчились, Марта разом із пані Чаплінською потрапила в табір у Прущкові:

Три дні ми йшли в тисячному натовпі, не знаючи куди нас женуть. Пішли дощі. Скрізь було дуже брудно, я загубила одну сандалю. Гола п'ятка згодом почала кровити. Йти було важко і пані Чаплінська несла мене на спині¹⁴.

---

¹⁰ Ibidem, s. 44.

¹¹ *Pochuty travmu...*, s. 35.

¹² *Donechka pro yaku my zavzhdy mriialy...*, s. 44.

¹³ Ibidem, s. 55.

¹⁴ Ibidem, s. 60.

Унікаючи надмірних емоцій, описів власних відчуттів, із документальною точністю, яку зафіксували дитячі очі, констатує факти, переповідає події швидко, наче прагне швидше дістатися до щасливого кінця. У авторки спрацьовує ефект заціплення, який описав Джей Ліфтон, як захисний механізм відключення почуттів¹⁵.

Коли закінчилася війна, Марта зіткнулася із наступною травмою – звісткою про смерть мами: «Я не плакала і не кричала. Я була втомлена»¹⁶. Складні випробовування спричинили відчуття порожнечі та емоційної замороженості і Марта не проходила через звичні чотири фази втрати: заперечення, протест, відчай і розв'язання проблеми, а застрягла на відчаї. Джон Боулбі, який присвятив низку робіт ролі сім'ї у житті дитини і впливу розлуки з матір'ю, відзначає, що діти найчастіше застрягають на одній зі стадій, ймовірно на досить тривалий час¹⁷. Власне таку стриману реакцію на смерть матері можемо пояснити різким переходом у захисний стан емоційної відстороненості, що власне виник через брак об'єкта прив'язаності, з яким у дитини були довірливі і близькі стосунки, як у Марти з мамою.

Травматичний досвід потягнув за собою проблеми із самоідентифікацією, бо буття єврейкою ототожнювалось зі стражданням: «Для себе я вирішила, що я не єврейка, ніколи нею не була й не буду»¹⁸. Варто підкреслити, що приховування своєї ідентичності спершу було необхідністю, аби вижити, внаслідок чого з'явився ефект клейма, нанесений самим суспільством. Категорія іншого та чужого викликають почуття гіршого (недостойного життя). Ще одним яскравим свідченням існування проблеми у Марти із самоідентичністю та самосприйняттям після тривалого приховування власного «я», являється момент зустрічі із дідусем:

---

¹⁵ *Pochuty travmu...*, s. 26–27.

¹⁶ *Donechka pro yaku my zavzhdy mriialy...*, s. 64.

¹⁷ Cf J.M. Bowlby, op. cit.

¹⁸ *Donechka pro yaku my zavzhdy mriialy...*, s. 68.

На порозі стояло двоє чоловіків... Я одразу впізнала дідуся Іцхака та дядька Леона, брата мого батька. Очі у дідуся були немов неживі, а сам він нещасний і згорблений. Він дивився на мене, напевно очікуючи теплих вітань або обіймів. Але я закричала «Клятї жиди! Геть звідси! Не смердїть у нашій квартирі. Вам тут не радї! Вам місце там, де й рештї євреїв»¹⁹.

Крися відрікалася від свого єврейства, від Марти, від дідуся. Психіка дитини перебувала у стані неспокою, перманентної загрози. Війна закінчилась, та тільки наслідки лише починали набирати обертів. У дівчинки простежуємо яскравий посттравматичний синдром (ПТСТР, PTSD). ПТСТР виникає внаслідок переживання однієї чи низки травматичних подій, може бути пов'язаним із загрозою смерті, смертю близьких осіб, фізичним чи психічним насиллям. Як зазначає Девід Тейлор, основні проблеми пацієнтів з посттравматичними станами пов'язані з втратою Їго здатності до психічної переробки, афективно значущих подій і порушеннями об'єктних відносин²⁰. Ключовим моментом переживання травми є зіткнення з надмірно інтенсивним, що перевершує можливості психічної переробки афективного досвіду. У зв'язку з цим, рівень довіри до оточуючих падає, у Марти спрацював негативне перенесення на дідуся, який втілювався у деструктивний об'єкт:

Два тижні дідусь шукав до мене підхід... Але я не піддавалася, незважаючи на його сумні, благальні очі. Я не милася і не зачісувалася... Я оголосила голодування. Через кілька днів дідусь почав годувати мене силоміць. Я трохи їла, але не розмовляла з ним...²¹

¹⁹ Ibidem, s. 69.

²⁰ D. Taylor, *Psykhodynamycheskaia otsenka posttravmatycheskykh sostoianyi*, <http://psychoanalysiskharkov.com/%D0%BF%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D0%BC%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F-%D0%BE%D1%86%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%B0-%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BC%D0%B0/> [11.10.2019].

²¹ *Donechka pro yaku my zavzhdy mriitaly...*, s. 74.

Ще одним складним аспектом травми є те, що вона не одразу проявляється, її дія уповільнюється і можна порівняти зі сніговою лавиною, яка набирає обертів. Цей ефект описував З. Фройд, коли особа переживає якусь жахливу подію, але не зазнає одразу якихось очевидних потрясінь чи ушкоджень. Симптоми настають лише через певний час, тобто людина проходить «інкубаційний період», і лише згодом у неї спостерігається постратматичний шок²². Тобто травматичний досвід не фіксується одразу, а лише згодом даються в знаки наслідки.

У тому що Марта відала перевагу пані Чаплінській і робила все можливе, аби не залишитися зі своїм дідусем, немає нічого дивного, адже дівчинка панічно боялася втратити дорослого, який захищав її, у даному випадку втрата – була рівноцінна смерті:

Ми стояли у кутку великого барака, де стояли двоярусні ліжка із солоними матрацами. Пані Чаплінська розпорола матрац і наказала мені лізти всередину... Я не ставила запитань, нам обом загрожувала жахлива небезпека і було страшно навіть подумати, що станеться, якщо нас розлучать. Я була готова на все, аби цього не сталося²³.

Після пережитого бомбардування, табору, утечі та рятунку – неосяжного багажу страждання – пані Чаплінська перейшла в категорію рідних осіб, ба більше – стала спорідненою душею. Як зазначає М. Гірш, у осіб, які разом пережили негативний досвід, пройшли крізь страждання – у них формується особлива форма прив'язаності²⁴:

Дідусеві було дуже нелегко зі мною. Я весь час повторювала, що хочу до Пані Чаплінської. Дістала із сумочки хрестик, повісила на стіну і весь час молилася за своє спасіння²⁵.

²² Cf. S. Freud, *Chelovek Moysei y monoteysticheskaia relyhiya*, <https://freudproject.ru/?p=7522> [08.10.2019].

²³ *Donechka pro yaku my zavzhdy mriialy...*, s. 61.

²⁴ Cf. M. Hirsch, *The Generation of Postmemory*, «Poetics Today», vol. 28, nr 1, 2008, s. 103–128.

²⁵ *Donechka pro yaku my zavzhdy mriialy...*, s. 74.

Окрім цього у авторки прослідковується комплекс уцілілих – почуття провини через те, що жертви вижили:

Коли я спитала про маму вона (пані Шульц) відповіла: У Чорткові вже немає жодного єврея, але люди, які знали твою маму, казали, що вона переїхала до якогось села поблизу. Мої очі були повні сліз... Цілу ніч я плакала в подушку. Було так соромно, що я поїхала і залишила маму саму в підвалі²⁶.

Сором та знецінення власних страждань змушували замовчувати минуле, дівчинка не ділилася ні з ким пережитим, навіть коли потрапляє до дитячого будинку в Ізраїлі і зустрічає таких самих врятованих єврейських дітей:

Я соромилась розповідати про себе. Мою історію не можна було порівняти з тим, як мої подружки боролися за життя. А що я могла розповісти? Як кожного дня ходила до школи у Варшаві? Як ховалася в підвалі? Як я їхала три тижні в потязі, боячись поворухнутися? Як пошила в дурні гестапівців? Як жила в матраці? Я вважала, що в моїх пригодах не було нічого такого, чим варто пишатися. Я дуже скучала за мамою, але ні з ким не могла цим поділитися²⁷.

Про сором тих, хто вижив писав Прімо Леві («Виживали найгірші, ті, хто вмів пристосовуватися. Кращі ж усі померли»²⁸), а за ним і Джорджо Агамбен писав про прагнення вижити, яке обумовлено рішучістю донести свідчення: «Одна з причин, котра спонукає вижити в концтаборі – можливість стати свідком»²⁹.

З тексту ми не дізнаємось про подальші емоційні і психологічні проблеми, з якими ймовірно довелося зіткнутися авторці, життя «після» зводиться суто до біографічних довідок. Ми також не маємо інформації, чи Марта працювала з психотерапевтом і як їй вдалося дійти до душевної рівноваги (і чи вдалося). Однак

²⁶ Ibidem, s. 64.

²⁷ Ibidem, s. 80–81.

²⁸ G. Agamben, *Что остається от Ашхвытса. Архив у сvidetelstvo*, <http://www.strana-oz.ru/2008/4/chto-ostaetsya-ot-aushvica-arhiv-i-svidetelstvo> [11.10.2019].

²⁹ Ibidem.

очевидним є те, що за допомогою нарації Марта вдається до автопсихотерапії та у спогадах зустрічається зі своєю внутрішньою дитиною. Ще психотерапевт А. Прогофф (1921–1998), учень Юнга, відзначив терапевтичну силу наративу. Проговорення (прописування) спогадів, пережитих, тих які існують у пам'яті та непережитих, замовчуваних, тих, що тягнуться із минулого предків, тобто, творять постпам'ять втілюється у художній текст, відсторонюючи автора від події. Дорі Лауб підкреслив: «Свідчення є загоєнням рани шляхом оформлення і надання обрисів розрізненому досвіду»³⁰. Також психоаналітик вводить поняття «спонука говорити», яке являється необхідністю розповісти свою історію, власне лише через це лежить шлях до зцілення:

Травма є чимось набагато більшим, ніж просто патологія: це завжди історія рани, яка кричить, звертаючись до нас у спробі розповісти нам про реальність істини, до якої інакше ніяк не дістатися³¹.

Вкрите шрамами серце змогла зцілити любов однієї єврейської сім'ї, яка прийняла дівчинку, а на запитання, як так сталося, що Марта довірилася саме цій родині, прийомний батько відповів: «Усе дуже просто, вона саме та донечка, про яку ми завжди мріяли»³². Можемо припустити, що Марті вдалося пропрацювати травму та закрити гештальт, про що свідчить її повернення у Чортків у липні 2019 року, а також наступна розповідь про теперішнє життя:

Я обожнюю своїх родичів і друзів. Вважаю себе доброю бабусею. Люблю гратися з онуками. Подорожую з родиною Ізраїлем. Що б ще додати? Я люблю вчитися і працюю над здобуттям докторського ступеня³³.

Отже, аналізуючи спогади Марти Горен через призму індивідуальної травми нам вдалось побачити колективну і культурну

³⁰ *Pochuty travmu...*, s. 81.

³¹ *Ibidem*, s. 83.

³² *Donechka pro yaku my zavzhdy mriialy...*, s. 96.

³³ *Ibidem*, s. 6.

травму, які у авторки об'єднались та підсилювали одна одну, загострюючи шок, почуття втрати, самотність та сором за виживання.

Опираючись на концепції психоаналітиків та психіатрів, нам вдалось виявити і описати низку проблем, які знаходять своє підтвердження у тексті та з якими довелось зіткнутися авторці: проблемою з ідентичністю, комплексом уцілілих, ефектом заціплення (захисним механізмом відключення почуттів), постравматичним синдромом.

Шоа давно вийшов за межі історичної події, це тест на гуманність, який людство масово провалило. Трагедія змінила свідомість, уявлення про тіло, психіку, екзистенціальні цінності, світ «після Аушвіцу» вже ніколи не буде таким, як раніше. Голокост – став точкою неповернення, трансформацією почуттів, поглядів, філософії та цілої гуманістики. Лише через десятиліття відважились заговорити «травмовані особистості» і один з цих голосів, голос Марти Горен (Вінтер), ми намагались не лише почути, але й навчитись вести діалог, стати не просто слухачем, а повноцінним співрозмовником.

References

- Agamben G., *Chto ostaetsia ot Aushvytsa. Arkhiv y svydetelstvo*, <http://www.strana-oz.ru/2008/4/chto-ostaetsya-ot-aushvica-arhiv-i-svidetelstvo> [11.10.2019].
- Bauman Z., *Aktualnost kholokosta*, red. S. Kastalskogo, M. Rudakova, Yevropa, Moskva 2010.
- Bowlby J.M., *Pryviazannost*, <http://nkozlov.ru/library/psychology/d4590/> [06.10.2019].
- Donechka pro yaku my zavzhdy mriialy. Istoriiia Marty*, adaptovano N. Morhenshtern, pereklad A. Stepanenko, Iad Vashem, Instytut pamiaty zhertv Holokostu ta heroiv oporu, Kyiv 2016.
- Freud S., *Chelovek Moysei y monoteystycheskaia relyhiya*, <https://freudproject.ru/?p=7522> [08.10.2019].
- Hirsch M., *The Generation of Postmemory*, «Poetics Today», vol. 28, nr 1, 2008, s. 103–128.
- Pochuty travmu. Rozmovy z providnymy spetsialistamy z teorii ta likuvannia katastrofichnykh dosvidiv*, interv'iu provela C. Caruth, Dukh i Litera, Kyiv 2017.

Taylor D., *Psykhodynamycheskaia otsenka posttravmatycheskykh sostoianyi*, <http://psychoanalysiskharkov.com/%D0%BF%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE-%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D0%BC%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F-%D0%BE-%D1%86%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%B0-%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BC%D0%B0/> [11.10.2019].